

mgr Andrzej Lewna, L.L.M.

Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Gdański

**Streszczenie rozprawy doktorskiej
z dziedziny nauk społecznych, w dyscyplinie nauk prawnych**

powstającej pod kierunkiem dr hab. Sławomira Steinborna, prof. UG

na temat:

Czynniki determinujące decyzję oskarżonego o skorzystaniu z konsensualnego trybu zakończenia postępowania karnego. Analiza komparatystyczna praktyki w systemach Polski, Anglii i Walii oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki

I. Określenie problemu badawczego podjętego w rozprawie doktorskiej

Wprowadzenie formalnych porozumień karnoprosesowych do porządku prawnego wraz z wejściem w życie aktualnie obowiązującego Kodeksu postępowania karnego z roku 1997, będąc zwieńczeniem toczącej się od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. w krajowej doktrynie dyskusji na temat zjawiska porozumiewania się stron procesu karnego, na trwałe odmieniło realia funkcjonowania polskiego wymiaru sprawiedliwości. Od tego czasu daje się zaobserwować stale rosnącą rolę porozumień procesowych jako konsensualnych form zakończenia postępowania karnego w praktyce sądowej, wyrażającą się w coraz większej liczbie spraw rozstrzyganych w tych trybach w stosunku do orzeczeń zapadłych po przeprowadzeniu pełnego postępowania jurysdykcyjnego, co potwierdzają badania aktowe. Również dane statystyczne pochodzące od organów wymiaru sprawiedliwości na przestrzeni ostatnich dwóch dziesięcioleci obrazują

rosnące praktyczne wykorzystanie porozumień. Porozumienia karnoprocesowe, jako instytucje nastawione w pierwszej kolejności na przyspieszenie procesu oraz obniżenie kosztów wymiaru sprawiedliwości poprzez ograniczenie tradycyjnej roli rozprawy sądowej i zredukowanie postępowania dowodowego odniosły zatem niekwestionowany sukces w krajowych realiach, a wynikające z ich stosowania korzyści w zakresie ekonomiki procesowej zostały dostrzeżone przez ustawodawcę. Z zastrzeżeniem nieco odmiennego kierunku zmian wynikających z ustaw z 11 marca 2016 r. oraz z 7 lipca 2022 r., stanowiących częściowy odwrót od koncepcji zwiększenia roli konsensualizmu procesowego w krajowej praktyce, w ramach kolejnych nowelizacji Kodeksu postępowania karnego, stopniowemu rozszerzeniu ulegał zakres dopuszczalności dobrowolnego poddania się karze (art. 387 k.p.k.) oraz skazania bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) na kolejne kategorie czynów zabronionych, wprowadzono również nowy tryb konsensualny w postaci wniosku oskarżonego o skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 338a k.p.k.). Jednak w celu dokonania rzetelnej oceny funkcjonowania porozumień karnoprocesowych w Polsce konieczne wydaje się spojrzenie wykraczające poza względy ekonomiki procesowej. Rozwój omawianych instytucji może bowiem potencjalnie nieść ze sobą zagrożenie dla podstawowych gwarancji procesowych, w szczególności w aspekcie zapewnienia oskarżonemu nieskrępowanej swobody decyzji o skorzystaniu z trybu konsensualnego zakończenia postępowania, stanowiącej w istocie po jego stronie wyraz rezygnacji z prawa do zakwestionowania też oskarżenia w ramach przewodu sądowego na rozprawie głównej, oraz zdjęcia ze strony oskarżenia ciężaru dowodu winy.

Celem pracy doktorskiej było empiryczne zbadanie mechanizmu podejmowania przez oskarżonych decyzji o skorzystaniu z instytucji konsensualnych, w szczególności zaś zidentyfikowanie procesowych oraz pozaprocessowych czynników determinujących taką decyzję. Punktem wyjścia są tutaj studia przeprowadzane na gruncie systemu prawnego Anglii i Walii oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki, jako

dwóch jurysdykcji będących historyczną kolebką omawianych mechanizmów rozstrzygnięcia procesu karnego. W Anglii i Walii, zjawisko porozumień procesowych zawieranych w ramach negocjacji nad przyznaniem się oskarżonego do winy (*plea bargaining*), stosunkowo słabo rozpowszechnione w praktyce wymiaru sprawiedliwości do końca wieku XVIII, rozwija się dynamicznie w szczególności od drugiej połowy XIX w. wraz z przyznaniem obrońcom szerszych uprawnień do konstruktywnego udziału w postępowaniu sądowym, by w chwili obecnej stać się jednym z centralnych (choć wciąż w sposób szcątkowy jedynie uregulowanych ustawowo) narzędzi reakcji karnej na fakt popełnienia przestępstwa i podstawowym sposobem praktycznego zakończenia postępowania karnego, znajdującym zastosowanie w ponad 90 % spraw o przestępstwa drobne, rozpatrywane w I instancji przez Magistrate Court procedujący w trybie *summary*, oraz w około 75 % spraw rozpatrywanych przez Crown Court (poważniejsze przestępstwa należące do kategorii *either way offences* oraz grupa najcięższych gatunkowo *indictable offences*). Dane statystyczne odnoszące się do systemu amerykańskiego wskazują na jeszcze szersze rozpowszechnienie praktyki *plea bargaining*. Z uwzględnieniem różnic wynikających z uwarunkowań miejscowych, analogiczną obserwację można rozciągnąć w sposób zgeneralizowany również na zdecydowaną większość pozostałych państw należących do kręgu kultury prawnej *common law*, których historyczne związki z tradycją prawa brytyjskiego wyrażą się między innymi w wykształceniu lokalnych postaci instytucji *plea bargaining*, a dominującym w praktyce sposobem rozstrzygania znaczącej części spraw karnych zakończonych wyrokiem skazującym pozostaje przyznanie się oskarżonego do winy. Należy przy tym zauważyć, że choć wysoki stopień zdominowania praktyki wymiaru sprawiedliwości karnej krajów prawa powszechnego przez instrumenty porozumień karnoprosesowych, co najmniej od początku lat siedemdziesiątych XX w. zwraca uwagę tamtejszych przedstawicieli nauki prawa karnego procesowego oraz kryminologów na problem identyfikacji mechanizmów motywacyjnych, leżących u podstaw rezygnacji przez oskarżonych z fundamentalnego uprawnienia do

podważenia swojej odpowiedzialności za zarzucane przestępstwo w sformalizowanym, kontradictoryjnym procesie sądowym, to jednak jak dotychczas starania te nie doprowadziły do wykształcenia przez anglosaską literaturę przedmiotu jednej, wyraźnie dominującej koncepcji opisu zjawiska *plea bargaining*. Omawiając dotychczasowy dorobek literatury krajów *common law*, dotyczący praktycznych aspektów funkcjonowania fenomenu *plea bargaining*, rozprawa doktorska zwraca uwagę na wewnętrzne zróżnicowanie perspektyw, w ramach którego teorie wypracowane dla opisu omawianego zjawiska na gruncie kryminologii i nauki o polityce kryminalnej (zwłaszcza tzw. *focal concerns theory* oraz *courtroom community theory*) ścierają się z tymi dominującymi wśród przedstawicieli nauk prawnych (konstrukcja negocjacji „w cieniu procesu”).

Prezentowana praca doktorska stanowi pierwszą podjętą w Polsce próbę zidentyfikowania czynników, z perspektywy oskarżonego determinujących o skorzystaniu z konsensualnego trybu zakończenia postępowania karnego. Celowi temu służyło badanie empiryczne w formie wspieranych wywiadem bezpośrednim ankiet, przeprowadzanych w okresie od maja 2021 r. od kwietnia 2023 r. na obszarze 8 jednostek organizacyjnych sądów powszechnych z rejonu właściwości trzech sądów apelacyjnych w kraju (apelacja gdańska, apelacja łódzka oraz apelacja krakowska), wśród próby osób występujących w obserwowanych postępowaniach karnych w roli oskarżonych w trakcie realizacji badania. Czerpiąc z dorobku literatury anglosaskiej dotyczącej praktycznych aspektów funkcjonowania zjawiska *plea bargaining*, przeprowadzone badanie służyło odpowiedzi na pytanie o rzeczywisty mechanizm podejmowania przez oskarżonego decyzji w kwestii porozumień karnoprosesowych w aktualnie obowiązującym systemie polskim.

II. Struktura pracy

Prezentowana rozprawa doktorska składa się z wprowadzenia, czterech rozdziałów oraz wniosków końcowych. W ramach wprowadzenia dokonano określenia podejmowanego problemu badawczego, zdefiniowano podstawowe

używane w pracy pojęcia porozumienia karnoprosesowego oraz trybu konsensualnego, określono zakres analizowanych instytucji porozumień zawieranych w sprawach o przestępstwa pospolite (art. 335 § 1 i § 2 k.p.k., art. 338a k.p.k., art. 387 k.p.k.), jak również zaprezentowano strukturę pracy i wykorzystane w ramach jej przygotowania metody badawcze.

W pierwszym rozdziale pracy omówiono zagadnienia związane z rozwojem konsensualizmu procesowego jako szerszej tendencji kształtującej zmiany systemów wymiaru sprawiedliwości karnej w Europie, w szczególności w świetle dokumentów Rady Europy, takich jak Rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (87) 18 z dnia 17 września 1987 r. w sprawie symplifikacji wymiaru sprawiedliwości karnej, Rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (96) 8 z dnia 5 września 1996 r. w sprawie polityki kryminalnej w Europie w okresie przemian oraz Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2245 (2018) z 12 października 2018 r. w sprawie zawierania porozumień w postępowaniach karnych: potrzeby zachowania minimalnych standardów w zakresie systemów zakładających rezygnację z rozprawy. W dalszej kolejności, omówiono problem właściwego ukształtowania trybów konsensualnych procedury karnej w odniesieniu do standardu rzetelnego procesu (*fair trial*) wypracowanego na gruncie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W tym miejscu pracy przedstawiono również syntetyczny przegląd kolejnych zmian normatywnych w obrębie konstrukcji porozumień w systemie polskim, począwszy od pierwotnego ukształtowania omawianych instytucji w Kodeksie postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r., poprzez nowelizacje z 10 stycznia 2003 r., 27 września 2013 r. i 20 lutego 2015 r., wreszcie również z 16 marca 2016 r. oraz w świetle późniejszych zmian nowelizacyjnych aż do ustawy z 7 lipca 2022 r. Odniesienie polskich uregulowań trybów konsensualnych do standardu rzetelnego procesu, w ostatniej części

pierwszego rozdziału posłużyło identyfikacji podstawowych zagrożeń dla gwarancji procesowych oskarżonego w trybach konsensualnych na tle uregulowań krajowych.

Drugi rozdział pracy poświęcono konsensualnym trybom rozstrzygania spraw karnych w systemach prawnych Anglii i Walii oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki. Omówiono uwarunkowania historyczne towarzyszące ewolucji porozumień procesowych we wskazanych systemach *common law*, identyfikując podstawową przyczynę rozwoju tego rodzaju instytucji w szczególności w obserwowanym począwszy od połowy XIX w. kryzysie efektywności modelu procesu z udziałem ławy przysięgłych, odniesiono się również do specyficznych elementów systemów karnoprosesowych krajów prawa powszechnego decydujących o tym, że to właśnie ta kultura prawna wykształciła fenomen *plea bargaining*. W dalszej kolejności, szczegółowo omówiono aktualny obraz zjawiska negocjacji rozstrzygnięć w systemie amerykańskim z uwzględnieniem uregulowań Federalnych Reguł Procedury Karnej oraz wybranego orzecznictwa Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych. W ostatniej kolejności, federalny system amerykański skonfrontowano w omawianym zakresie z systemem Anglii i Walii, omawiając istniejące na gruncie tej ostatniej jurysdykcji mechanizmy wspierające praktykę negocjacji rozstrzygnięć w ramach dynamiki procedury karnej oraz regulacje *plea bargaining* w systemie angielsko-walijskim w świetle pragmatyk procesowych oraz wybranego orzecznictwa sądowego.

W trzecim rozdziale pracy dokonano przeglądu literatury krajów *common law* pod kątem badań praktycznych aspektów wykorzystania trybów konsensualnych postępowania karnego. Omówiono wyrosłą na gruncie ekonomicznej analizy prawa koncepcję „cienia procesu” (*shadow of the trial*), jako model teoretyczny służący rekonstrukcji procesu negocjacji nad zawarciem porozumienia procesowego w ramach *plea bargaining*. Przystawiono założenia wspomnianego modelu, zaprezentowano opublikowane w literaturze przedmiotu krajów *common law* (zwłaszcza amerykańskiej) wyniki szeregu badań empirycznych ukierunkowanych na

przetestowanie jego prawidłowości, odniesiono się również do pojawiających się w nauce anglo-amerykańskiej głosów krytycznych wobec wskazanej konstrukcji, zwracających uwagę na jego zbyt dużą symplifikację i nieadekwatności dla opisu złożonych realiów funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Omówiono badania nad praktyką *plea bargaining* w tradycji kryminologicznej krajów prawa powszechnego, ze szczególnym uwzględnieniem dwóch dominujących w tym względzie nurtów myślowych: teorii tzw. „punktów skupienia” (*focal concerns*) oraz teorii „społeczności sądowej” (*courtroom community*). Wreszcie w ostatniej części rozdziału, zaprezentowano dorobek wybranych innych studiów nad zjawiskiem *plea bargaining*, które nie wpisując się jednoznacznie w żaden ze wskazanych powyżej kierunków badawczych, również dostarczają jednak istotnych wskazówek co do elementów sytuacji procesowej, potencjalnie istotnych dla mechanizmów decyzyjnych leżących u podstaw zaangażowania uczestników postępowania karnego w negocjacje nad konsensualnym zakończeniem sprawy.

Stanowiący zwieńczenie rozprawy rozdział czwarty dotyczy czynników determinujących decyzję oskarżonego o skorzystaniu z konsensualnych trybów postępowania karnego w świetle badań krajowych. W pierwszej kolejności zaprezentowano tu syntetyczny przegląd wcześniejszych polskich studiów empirycznych dotyczących rozmaitych aspektów funkcjonowania porozumień karnoprosesowych, poczynając od relatywnie odległych w czasie badań K. Girdwoyń, poprzez przedstawione przez M. Jankowskiego oraz A. Ważnego wyniki projektu zrealizowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości w latach 2003-2004, aż do projektu zespołu badawczego Katedry Postępowania Karnego Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku pod kierownictwem C. Kuleszy (2010). Dostrzegając z jednej strony praktyczną doniosłość wcześniejszych badań dla problemu badawczego, z drugiej jednak istotne luki występujące w dotychczasowym dorobku krajowych analiz empirycznych, wynikające w szczególności z ich skoncentrowania na aspekcie czysto ilościowym oraz na perspektywie profesjonalnych uczestników procesu, w

dalszej kolejności szczegółowo zaprezentowano w tym punkcie pracy metodologię badań własnych oraz ich wyniki. Prezentację wyników rozpoczęto od charakterystyki uzyskanej próby oskarżonych korzystających z trybów konsensualnych, odnosząc się następnie do problemu przyznania do winy w tych procedurach, inicjatywy zawierania porozumień oraz przebiegu negocjacji, wreszcie czynników uwzględnianych przez oskarżonych przy rozważaniu decyzji o skorzystaniu z instrumentów konsensualnych. Empiryczną część pracy wieńczyło umówienie wyników badania niewielkiej próby ankietowanych, których postępowania, formalnie kwalifikując się do zakończenia z wykorzystaniem jednego z rozpatrywanych instrumentów konsensualnych, z rozmaitych względów nie doczekały się takiej konkluzji. Pracę podsumowuje sekcja syntetycznie sformułowanych wniosków końcowych *de lege lata* oraz *de lege ferenda*.

III. Metodologia badania empirycznego i uzyskany materiał badawczy

Podstawowym narzędziem badawczym, jakie wykorzystano w ramach prac empirycznych, był skierowany do osób występujących w roli oskarżonych w obserwowanych postępowaniach karnych, zanonimizowany kwestionariusz o wysokim stopniu standaryzacji, obejmujący łącznie 45 pytań (we wszystkich wariantach przebiegu ankiety), w tym pytania jednokrotnego wyboru, wielokrotnego wyboru, pytania zamknięte, otwarte oraz tabelogramy. Kwestionariusz składał się z czterech części. Pierwsza z nich służyła identyfikacji sposobu rozstrzygnięcia sprawy, rodzaju i wysokości wymierzonych kar oraz innych środków reakcji karnej, jak również wskazaniu sądu rozpatrującego sprawę, kwalifikacji prawnej i ilości stawianych oskarżonemu zarzutów jednostkowych, wreszcie także określeniu, czy oskarżony w obserwowanej sprawie był sądzony w wyniku przeprowadzenia pełnego postępowania jurysdykcyjnego (postępowania zwykłego), czy w wyniku zastosowania procedury konsensualnej, w tym ostatnim zaś przypadku również wskazaniu wykorzystanego trybu konsensualnego. Drugą część kwestionariusza ukierunkowano w pierwszej kolejności na zgromadzenie podstawowych danych osobopoznawczych dotyczących oskarżonego (między innymi wiek, rodzaj miejsca

zamieszkania, stan cywilny, poziom posiadanego wykształcenia, rodzaj zatrudnienia, pułap dochodów), celem uzyskania kompleksowej informacji o demograficznej charakterystyce badanej próby. W ramach tej części gromadzono również następujące dane odnoszące się do samego przebiegu procesu: rodzaj czynu będącego przedmiotem postępowania (identyfikowany przez oskarżonego), deklaracja dotycząca przyznania do winy w całości lub w części, deklaracja dotycząca zarzutu popełnienia przestępstwa we współdziałaniu z innymi osobami, stosowanie zatrzymania lub tymczasowego aresztowania oraz długość stosowania tych środków, informacja o wykorzystaniu w stosunku do oskarżonego innych kategorii środków przymusu, informacja o reprezentacji przez obrońcę w trakcie postępowania oraz o rodzaju umocowania obrońcy (z wyboru, z urzędu), informacja o wcześniejszej karalności oskarżonego (wedle jego deklaracji) i o ewentualnym prowadzeniu w stosunku do niego innego równoległego postępowania karnego. Choć zasadniczym obiektem badań pozostawali oskarżeni podejmujący decyzję o wejściu w porozumienie procesowe, to jednak ze względu na przyjętą metodę bezpośredniej interakcji, liczone się przy projektowaniu badania z możliwością napotkania również takich osób, w stosunku do których, pomimo formalnej dopuszczalności, do zakończenia procesu z wykorzystaniem trybu konsensualnego nie dojdzie (czy to ze względu na ich własną decyzję o zaangażowaniu w postępowanie zwyczajne, czy to ze względu na inne czynniki, jak sprzeciw pokrzywdzonego, prokuratora lub decyzja sądu). Dla uzyskania pełniejszego obrazu badanej praktyki, ankietowanym takim poświęcono trzecią część kwestionariusza, zawierającą dwa pytania: pierwsze dotyczące rozważania przez respondenta w trakcie procesu możliwości skorzystania z trybu konsensualnego, oraz (w przypadku odpowiedzi twierdzącej na powyższe) drugie, dotyczące powodów, jakie w ocenie respondenta ostatecznie zadecydowały o tym, że do takiej konkluzji postępowania nie doszło. Czwartą, ostatnią część kwestionariusza dedykowano ankietowanym, których postępowania zakończyły się z wykorzystaniem jednego z czterech wskazanych wyżej instrumentów konsensualnych. W ramach tego fragmentu uwzględniono pytania zmierzające do

odtworzenia przebiegu negocjacji nad warunkami konsensusu, a więc odnoszące się do treści pierwotnie sformułowanej propozycji co do wymiaru kary lub innych środków reakcji, identyfikacji podmiotu inicjującego porozumienie, wskazania, czy propozycja ulegała zmianom w trakcie postępowania, jak również podmiotu inicjującego i treści ewentualnych zmian. W mającym centralne znaczenie dla badania pytaniu nr 29 (*Czy i w jakim stopniu niżej przedstawione powody były dla Pana(i) ważne w podjęciu decyzji o skorzystaniu z procedury konsensualnej?*) wykorzystano tabelogram obejmujący 12 propozycji zdefiniowanych z góry elementów sytuacji procesowej lub osobistej oskarżonego, traktowanych jako czynniki potencjalnie wpływające na analizowane decyzje, jak również jeden wariant otwarty (*inne-jakie?*). Respondenci zostali poproszeni o odniesienie się do każdego z proponowanych wariantów przez określenie jego wagi na 5 stopniowej skali.

Dla zwiększenia użyteczności poznawczej badania, metodę kwestionariuszową wspierano wywiadem bezpośrednim przeprowadzonym przez ankietera z badanym oskarżonym w formule częściowo ustrukturyzowanej. W zakresie, w jakim przeprowadzane wywiady dotyczyły reprezentantów zasadniczej grupy docelowej, a więc oskarżonych korzystających z trybów konsensualnych postępowania karnego, założone kierunki prowadzenia rozmowy koncentrowały się w szczególności na wariantach wskazanych w treści pytania nr 29, w razie potrzeby zakładając konieczność wyjaśnienia sensu pytania, jak również służąc uzyskaniu od respondenta szerszej wypowiedzi w tematyce czynników determinujących jego decyzję o wejściu w porozumienie karnoprosowe.

Jak już wskazano, badanie przeprowadzono w okresie od maja 2021 r. od kwietnia 2023 r. na obszarze właściwości 8 jednostek organizacyjnych sądów powszechnych. Były to: Sąd Rejonowy Gdańsk-Północ w Gdańsku, Sąd Rejonowy w Malborku, Sąd Okręgowy w Gdańsku, Sąd Rejonowy dla Krakowa-Śródmieścia w Krakowie, Sąd

Rejonowy w Wadowicach, Sąd Okręgowy w Krakowie, Sąd Rejonowy w Pabianicach, Sąd Okręgowy w Łodzi.

W wybranych do przeprowadzenia badania jednostkach sądów powszechnych podjęto współpracę z władzami sądów oraz kierownictwem wydziałów karnych, celem uzyskania informacji o terminach posiedzeń wyznaczanych w trybie art. 343 k.p.k. oraz art. 343a k.p.k., jak również o pierwszych w sprawie terminach rozprawy głównej (pod kątem ewentualnego złożenia wniosku z art. 387 k.p.k.). Na podstawie danych sądowych, podjęto bezpośrednią obserwację wytypowanych w ten sposób rozpraw i posiedzeń. Zdecydowaną większość wywiadów przeprowadzono z oskarżonymi stawiającymi się w sądzie, bezpośrednio po zakończeniu obserwowanych czynności, choć w niewielkiej liczbie przypadków (12 w badanej próbie), za zgodą respondenta oraz, w przypadku występowania w sprawie obrońcy, również za jego zgodą, wywiad uzupełniano w terminie późniejszym drogą telefoniczną. W jednym przypadku wywiad wykonano w jednostce penitencjarnej w związku z osadzeniem respondenta do odbycia kary. Po zakończeniu etapu realizacji terenowej projektu i przeprowadzeniu selekcji, obejmującej wyeliminowanie z zakresu analizowanych wyników ankiet zawierających niekompletne informacje lub nieprawidłowo wypełnionych, uzyskano ostatecznie materiał badawczy obejmujący łącznie 58 kwestionariuszy, w tym 41 pochodzących od oskarżonych, których postępowania zakończyły się uwzględnieniem wniosku konsensualnego oraz 17 od respondentów, których sprawy procedowano w trybie zwyczajnym. Jeśli chodzi o materiał o charakterze jakościowym, uzyskano w sumie 55 wywiadów (w tym 38 pochodzących od respondentów zawierających porozumienie karnoprosowe). Treść 50 z nich utrwalono pierwotnie w formie dźwiękowej, poddanej następnie transkrypcji w technice znaturalizowanej. W przypadku dalszych 5 wywiadów pierwotnego zapisu dokonywano natomiast pisemnie, przez szczegółową notatkę ankietera z przebiegu rozmowy.

IV. Najistotniejsze wnioski z badań

Wyniki przeprowadzonego w ramach przygotowania niniejszego opracowania badania empirycznego ukazują jednoznacznie, że deklaracja przyznania się do winy w zakresie całości stawianych oskarżonemu zarzutów jest aktualnie regułą w odniesieniu do wszystkich rozpatrywanych instytucji konsensualnych polskiej procedury karnej. Wskazany element sytuacji procesowej poddano analizie na dwóch płaszczyznach: zbiorczej, obejmującej pełne spektrum badanych postaci porozumień, oraz wąskiej, obejmującej jedynie występujące w próbie badawczej przypadki wykorzystania art. 387 k.p.k., art. 335 § 2 k.p.k. oraz art. 338a k.p.k. W ogólnej próbie (N=41), przyznanie do winy w całości odnotowano w 38 przypadkach (92.7%). Jeden respondent (2.4% próby), przyznał się do winy w odniesieniu do części stawianych mu zarzutów oskarżenia, natomiast zgodę na skazanie pomimo konsekwentnego zaprzeczenia winie w ciągu całego przebiegu postępowania, zaobserwowano jedynie w odniesieniu do 2 oskarżonych (4.9% próby). Nawet przy wyłączeniu z rozpatrywanej puli porozumień przyjmujących postać samoistnego wniosku prokuratorskiego, odsetek oskarżonych przyznających się w całości w ramach art. 387 k.p.k., art. 335 § 2 k.p.k. oraz art. 338a k.p.k. wciąż wynosił 91.7% próby.

W kontekście identyfikacji podmiotu występującego z pierwotną inicjatywą wykorzystania trybu konsensualnego, w przeprowadzonym badaniu zaobserwowano, że relatywnie wysoki w ramach uzyskanej próby odsetek respondentów, korzystających w trakcie procesu z pomocy obrońcy, przekładał się na odnotowaną wysoką aktywność obrońców w zakresie inicjowania porozumień we wszystkich rozpatrywanych postaciach. Dla całości próby (N=41), odsetek respondentów wskazujących na obrońcę jako inicjatora porozumienia wynosił aż 48.78% (20 wskazań). Na kolejnych pozycjach plasowali się natomiast przedstawiciele oskarżenia (24.39% - 10 wskazań), sam oskarżony (14.63% - 6 wskazań) oraz sąd rozpoznający sprawę (9.76% - 4 wskazania). Inaczej przy tym, niż należałoby się spodziewać w oparciu o wyniki wcześniejszych badań krajowych, nawet w odniesieniu do instytucji skazania bez rozprawy w obu postaciach (łącznie 15

przypadków w próbie) rozkład odpowiedzi respondentów ujawniał duże zaangażowanie obrońców. Odnotowano tu bowiem 7 wskazań na obrońcę, wobec takiej samej liczby wskazań na oskarżyciela, jak również z jedno wskazanie na oskarżonego. W przeważającej większości przypadków, pierwsza sformułowana propozycja co do konkretnych warunków skazania w trybie konsensualnym nie ulegała żadnym zmianom w trakcie postępowania, przynajmniej w relacjach samych oskarżonych, co jednakże nie musi w pełni odpowiadać rzeczywistości wzięwszy pod uwagę fakt, że wszakże nie zawsze oskarżony pozostaje osobiście bezpośrednio zaangażowany w negocjacje.

W zakresie czynników wskazywanych przez respondentów jako decydujące o uruchomieniu trybu konsensualnego, zaobserwowano silne oddziaływanie motywacji związanych z redukcją ciężaru reakcji karnej, rozumianych jako subiektywne przekonanie oskarżonych, że warunki skazania przy zastosowaniu instytucji porozumień karnoprosesowych (niezależnie od formy porozumienia zawieranego w konkretnym przypadku), miałyby prezentować się korzystniej od hipotetycznych rezultatów skazania w postępowaniu zwyczajnym (82.9% wskazań w próbie). Zwraca uwagę, że wobec aktualnego ukształtowania uregulowań krajowych, nieprzewidujących żadnych szczególnych instrumentów takiej redukcji, zapatrywania oskarżonych zdawały się w tym względzie opierać o potoczne intuicje, traktujące zgodę na skazanie jako wyraz krytycznego stosunku do zarzucanego czynu i tym samym podstawową okoliczność łagodzącą, przy czym postawy takie często były wzmacniane sugestią innych uczestników postępowania.

Przytłaczający odsetek respondentów w próbie oskarżonych korzystających z instrumentów konsensualnych (95.1%), jako uzasadnienie decyzji o rezygnacji z postępowania zwykłego wskazywał na motywacje powiązane z chęcią szybszego zakończenia postępowania karnego oraz powrotu do normalnego życia, realizacji zwykłych obowiązków rodzinnych, zawodowych lub innych. Przeprowadzone w

ramach badania wywiady wskazały przy tym w omawianym aspekcie na silne oddziaływanie presji niewynikających wprost z zagrożenia karą, lecz raczej z konieczności poświęcenia znaczących zasobów środków i czasu w związku z udziałem w postępowaniu, co samo w sobie zakłóca codzienne funkcjonowanie oskarżonych w innych, istotnych z ich punktu widzenia sferach aktywności. Kolejnym wyraźnie wyłaniającym się przeprowadzonych wywiadów aspektem omawianej kategorii motywacji, był stres związany z niepewnością co do ostatecznego wyniku rozpoznania sprawy, jak również komunikowana przez szereg respondentów frustracja wynikająca z samego faktu postawienia w stan oskarżenia. Powyższe pozostaje w zgodzie z obserwacjami poczynionymi w kontekście systemu amerykańskiego przez M. Feeley'a, stwierdzającego, że dla znaczącej liczby oskarżonych, zwłaszcza stojących przed perspektywą orzeczenia relatywnie łagodnych kar nieizolacyjnych i nie mających wcześniejszych doświadczeń związanych z udziałem w procesie, ciężary wynikające z samego faktu zaangażowania w procedurę, niejednokrotnie przewyższają spodziewaną dolegliwość reakcji karnej. Perspektywa złagodzenia wspomnianych ciężarów pozaprawnych i usunięcia stanu niepewności co do wyniku rozpoznania sprawy, sama w sobie jest więc wystarczającą z punktu widzenia wielu takich osób przesłanką do rezygnacji z postępowania zwyczajnego oraz związanych z nim gwarancji.

Jeśli chodzi o wpływ innych aktorów postępowania na decyzje oskarżonych korzystających z konsensualnych trybów procesu, stwierdzić należy, że wypowiedzi uczestników badania w tym względzie pozostawały w zasadniczym stopniu zbieżne z wynikami odnoszącymi się do inicjowania porozumień. W szczególności, odnotowywany znaczący wpływ sugestii obrońcy (łącznie 79.3% wskazań w grupie ankietowanych korzystających z pomocy obrońcy) jest zgodny z zaobserwowanym wysokim zaangażowaniem profesjonalnych reprezentantów w omawiane procedury. Utrwalone wypowiedzi respondentów, odnoszące się do opisu ich interakcji z obrońcami, nie wskazały przy tym na występowanie po stronie tych ostatnich

budzących wątpliwości praktyk narzucania klientom konsensualnego zakończenia sprawy. Poddani badaniu oskarżeni wyrażali duże zaufanie do opinii obrońców, w istotnej części przypadków pozostawiając negocjacje co do konkretnych warunków porozumienia w ich wyłącznej gestii. 34.1% respondentów w grupie ankietowanych skazanych w wyniku zastosowania trybu konsensualnego wskazało na sugestię prokuratora, funkcjonariuszy Policji lub innych osób w organach ścigania jako czynnik odgrywający ważną rolę przy podejmowaniu rozpatrywanej tu decyzji, przy czym w tym ostatnim kontekście uwagę zwracają jednostkowe, ujawnione w jakościowej części badania przypadki wskazujące na wywieranie na oskarżonych presji w kierunku przyznania winy i akceptacji porozumień, w szczególności przybierające postać zagrożenia zastosowaniem izolacyjnych środków zapobiegawczych.

46.3% ogółu ankietowanych w próbie wskazywało na motywacje związane z chęcią uniknięcia lub skrócenia stosowanych środków przymusu, jako czynnik istotny przy podejmowaniu decyzji o wejściu w porozumienia karnoprocesowe. Mając na uwadze dorobek literatury krajów *common law*, wskazujący na istnienie pozytywnej korelacji pomiędzy faktem wykorzystania najbardziej dotkliwych z punktu widzenia oskarżonego środków o charakterze izolacyjnym, a prawdopodobieństwem złożenia deklaracji *guilty plea* i konsensualnego zakończenia postępowania, w ramach opracowania wyników badania zestawiono ze sobą dwie kategorie informacji: informację o zatrzymaniu lub tymczasowym aresztowaniu respondentów, oraz prezentowaną przez nich ocenę siły oddziaływania omawianego czynnika na decyzje o wejściu w porozumienie karnoprocesowe. W próbie oskarżonych korzystających z konsensualnych instrumentów postępowania karnego, wyniki tak ukształtowanego testu spełniały kryteria istotności statystycznej, ukazując, że osoby, które były tymczasowo aresztowane lub zatrzymane w trakcie procesu, częściej kierowały się, decydując się na procedurę konsensualną, chęcią uniknięcia lub skrócenia stosowania środków przymusu. Na silne oddziaływanie omawianego czynnika w tej właśnie grupie wskazują również rezultaty jakościowej części badania.

Dążąc do zabezpieczenia należytej transparentności procedur, związanych z zawarciem porozumienia karnoprocesowego w kontekście wyjściowej pozycji negocjacyjnej oskarżonego, jak również do wzmocnienia podstawy dowodowej zapadającego w ten sposób wyroku, należy postulować ponowne ujednoczenie instytucji skazania bez rozprawy w formule wniosku niesamoistnego, uzupełnionej jednak warunkiem przyznania się oskarżonego do winy, jak również wprowadzenie analogicznego warunku do regulacji art. 387 k.p.k. i art. 343a § 2 k.p.k., w sposób zbliżający polską regulację trybów konsensualnych postępowania karnego do anglosaskiego modelu *plea bargaining*. Jednocześnie, mając na uwadze głosy krajowej doktryny, identyfikujące w wymaganiu wyraźnego przyznania winy potencjalne zagrożenie dla gwarancji prawa do obrony, aktualizujące się w sytuacji, w której do konkluzji postępowania przez porozumienie karnoprocesowe nie doszłoby ze względów niezależnych od oskarżonego, realizację postulatu harmonizacji przesłanek rozpatrywanych tu instytucji należałoby połączyć z jednoczesnym wprowadzeniem odpowiedniego zakazu dowodowego, wyłączającego możliwość procesowego wykorzystania wcześniejszych wyjaśnień oskarżonego przyznającego się do winy w wypadku ostatecznego skierowania sprawy do rozpoznania w trybie zwykłym.

Należy przyłączyć się do wyrażanych już w literaturze postulatów rozszerzenia możliwości korzystania przez oskarżonego z obrońcy z urzędu, w przypadkach sygnalizacji przez niego chęci zawarcia porozumienia karnoprocesowego i dla ustalenia jego warunków, bez konieczności spełnienia dodatkowych przesłanek, w szczególności zaś bez konieczności wykazania warunków art. 78 § 1 k.p.k. Skoro bowiem już na podstawie obecnie obowiązujących regulacji, gdy nie zachodzą przesłanki obrony obligatoryjnej oraz warunki określone właśnie tzw. „prawem ubogich”, oskarżony może wnioskować o przyznanie obrońcy z urzędu w zakresie instytucji dobrowolnego poddania się karze (art. 387 § 1 *in fine* k.p.k.), to brak jest racjonalnych podstaw dla sprzeciwu wobec rozciągnięcia analogicznego uprawnienia na instytucje skazania bez rozprawy lub wniosku w trybie art. 338a k.p.k.

Należy postulować ponowne, jednoznaczne uregulowanie w przepisach krajowych podstaw do złagodzenia kary wobec oskarżonego zawierającego porozumienie procesowe, i to w formule obejmującej wszystkie funkcjonujące na gruncie k.p.k. postacie porozumień, a przy tym niezależnej od spełnienia dalszych przesłanek materialnoprawnych czy procesowych. Uzupełnieniem postulowanych zmian w zakresie wyraźnego określenia podstaw i poziomu dopuszczalnych złagodneń reakcji karnej w trybach konsensualnych, powinna być także modyfikacja zasad orzekania środków karnych w tych trybach. Rozwiązanie tego rodzaju winno przyjmować jako zasadę fakultatywny charakter rozstrzygnięć w przedmiocie zastosowania środków karych dla wyroków zapadających w wyniku zawarcia porozumienia karnoprosesowego w tych wypadkach, w których orzeczenie danego środka pozostawałoby obligatoryjne w przypadku skazania w trybie zwyczajnym.

Dla złagodzenia obserwowanego w badaniu empirycznym efektu niepewności co do przewidywanego kształtu orzeczenia, rozważyć należy wprowadzenie do polskiego porządku karnoprosesowego dostosowanego do warunków lokalnych odpowiednika angielsko-walijskiej instytucji *advance indication of sentence*, obejmującej w szczególności postacie porozumień zawieranych na etapie postępowania sądowego, a więc w trybie art. 387 k.p.k. i art. 338a k.p.k. Sens postulowanego uregulowania sprowadza się do wyposażenia oskarżonego oraz jego obrońcy w uprawnienie do wnioskowania wobec sądu, na etapie poprzedzającym ostateczne podjęcie decyzji o dobrowolnym poddaniu się karze, o udzielenie wskazania co do prognozowanej, maksymalnej wysokości kary i innych środków reakcji, jakie sąd skłonny byłby wymierzyć w przypadku procedowania w trybie zwyczajnym, biorąc pod uwagę materiał dowodowy zgromadzony w postępowaniu przygotowawczym. Podobnie jak ma to miejsce w odniesieniu do wzorcowej instytucji angielskiej, wnioski takie pozostawałyby niewiążące dla sądu - ten mógłby zatem w każdym przypadku odmówić udzielenia wskazania, gdyby z jakichkolwiek względów uznał to za przedwczesne. Jednakże w przypadku podjęcia decyzji o sformułowaniu prognozy,

jej treść winna uzyskiwać charakter względnie wiążący. Wobec braku wystąpienia szczególnych przesłanek określonych przepisami ustawy karnoprocesowej, w szczególności związanych z ujawnieniem w dalszym toku rozpoznania sprawy nowych okoliczności i dowodów nieznanymi wcześniej, a wpływających na wymiar środków reakcji karnej, wykluczone powinno zostać wydanie w stosunku do oskarżonego orzeczenia surowszego, niż wynikające ze wskazania. Innowacja normatywna tego rodzaju, poza wspomnianym już zmniejszeniem stanu niepewności oskarżonego co do rzeczywistych perspektyw prawdopodobieństwa skazania i surowości wyroku, spełniałaby jeszcze dodatkową funkcję, wyrażającą się w określeniu jednoznacznego, autorytatywnego punktu odniesienia dla negocjacji nad warunkami ewentualnego dobrowolnego poddania się karze, tym samym sprzyjając zwiększeniu przejrzystości omawianych procedur konsensualnych. Dla przeciwdziałania potencjalnym nadużyciom w zakresie wykorzystania proponowanej instytucji jako środka nacisku na oskarżonego, należałoby zarazem ograniczyć krąg podmiotów uprawnionych do uruchomienia omawianej procedury wyłącznie do niego samego oraz obrońcy, a więc z wyłączeniem prokuratora, oskarżyciela posiłkowego (pokrzywdzonego) lub możliwości działania sądu *ex officio*.